

O REJESTRACJI ORAZ INSPEKCJI GŁAZÓW ZABYTKOWYCH

NA WIELKIE GŁAZY do „15 stóp w przemiar” mające, rozrzucone po „zsepowych równinach” Polski zwrócił swą uwagę Stanisław Staszic wskazując zarazem, że ze względu na „mnóstwo niezmiernie granitów, porfirów, gnejsów” kraj nasz podobny jest do Szwecji. Czyni on wzmiankę, iż „godne zostaje uwagi pisarzom ziemioprodu naszego kraju szukać pozostałych trzonów z tych pierwotnych gór granitu i porfiru”. Staszic skłonny był mniemać, że trzony te znajdują się na Wschodzie.

Bogumił Pusch (7) również zwraca uwagę na wielkie głazy skał najstarszych (Urfelsblöcke) spotykane na Pomorzu Zachodnim i Wschodnim oraz na innych obszarach niżowych Polski, a pochodzące, zdaniem jego, z krajów północnych.

Pierwsze opracowanie geologiczne, poświęcone głazom narzutowym pochodzenia północnego na obszarze Polski, ogłosił Józef Siemiradzki (7). W pracy tej znajdujemy wzmianki o wielkich głazach jedynie z obszarów poza Polską.

Do szczegółowej inwentaryzacji i racjonalnej ochrony głazów narzutowych po raz pierwszy przystąpiono na Pomorzu. Inicjatorem tej pracy

był H. Conwentz. W r. 1908 Prowincjonalny Komitet Ochrony Przyrody w Gdańsku polecił R. Hermanowi sporządzenie inwentarza większych, godnych ochrony głazów narzutowych północnej części Pomorza (2).

Utworzona w Państwowym Instytucie Geologicznym w r. 1926 Komisja do Spraw Ochrony Przyrody podjęła rejestrację i przygotowanie opisów między innymi zabytkami również i głazów. Później działalność ta znalazła oparcie w Towarzystwie Muzeum Ziemi. Do systematycznej rejestracji głazów zabytkowych w Polsce przystąpiła Państwowa Rada Ochrony Przyrody wydając w r. 1931 kwestionariusz podpisany przez St. Kreutzja i Wł. Szafera.

Materiały będące w posiadaniu Komitetu Ochrony Przyrody objęły około 500 głazów zabytkowych znajdujących się na terenie Polski (1).

Prac ściśle petrograficznych poświęconych głazom zabytkowymi dotychczas nie mamy. Publikacje istniejące mają charakter wykazów rejestracyjnych, notatek, rzadziej — opisów uwzględniających poza rozmiarami, kształtami okazów i definicjami petrograficznymi także warunki geologiczne ich występowania.

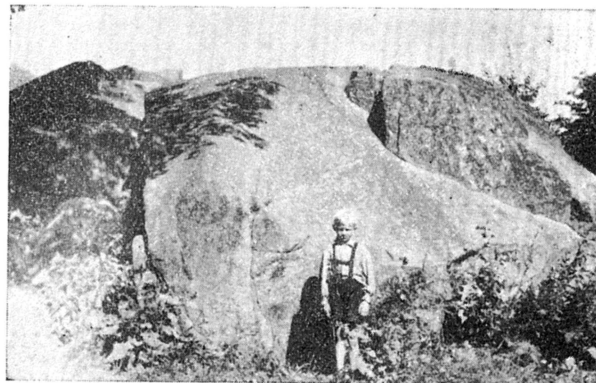
Po wojnie Muzeum Ziemi podjęło inspekcję głazów uprzednio zanotowanych w celu sprawdzenia aktualnego ich stanu zachowania (4). Później prace te uległy przerwie. Podjęto je ponownie w 1956 r. Muzeum Ziemi starało się przeprowadzić prace rejestracyjne własnymi siłami lub też przez współpracę osób z zewnątrz, m. in. Muzeum Ziemi uzyskało informacje o głazach i głazowiskach z Suwalszczyzny od A. Pańli w 1954 r. W latach 1956—59 szczególny nacisk położono na rejestrację głazów zabytkowych Mazowsza i Podlasia dotychczas pod tym względem zaniedbanych. W roku 1959 Muzeum Ziemi zaniechało zamierzonej inspekcji głazów i głazowisk w woj. olsztyńskim dzięki nawiązaniu z naszą instytucją łączności przez zatrudnionych na tym terenie geologów: W. Radziwiłowicza i B. Szczepkowskiego, którym Muzeum Ziemi przesłało swe, wymagające sprawdzenia, materiały. Ta forma współpracy między pracującymi geologami w odosobnieniu i Muzeum Ziemi zasługuje zdaniem naszym na dalszą kontynuację.

Sporządzając opis głazu zasługującego na ochronę, zwróciliśmy uwagę przede wszystkim na: rozmiary (obwód, wysokość, długość, szerokość), położenie dłuższej osi względem stron świata. Nadto pobierano próbki skały, które mogą służyć przy przygotowaniu szczegółów opisów petrograficznych oraz w wyszukiwaniu okazów skał przewodnich, fotografowano, sporządzano profile oraz planiki sytuacyjne. Za okazy zasługujące na ochronę ze względu na wielkość uważamy w północnej i środkowej Polsce głazy o obwodzie 8 m i większe.

Niekiedy jednak i mały głaz może przedstawiać wielką wartość jako okaz petrograficzny bądź też — jako mający szczególne cechy zewnętrzne (rysy i wygłady lodowcowe) lub jako przedmiot dawnego kultu (głazy ze „stopkami”). Muzeum Ziemi zaczęło gromadzić informacje nie tylko o zabytkach istniejących, ale również zbierało możliwości najdokładniejsze wiadomości o zabytkach uległych zniszczeniu (lokalizacja, rodzaj i charakter zabytku oraz okoliczności towarzyszące zniszczeniu).

Z ramienia Muzeum Ziemi w obrębie Mazowsza i Podlasia zarejestrowano 46 głazów i 4 głazowiska jako zabytki nieznane dotychczas, z czego w woj. warszawskim 36 głazów oraz 4 głazowiska, w woj. łódzkim 2, w woj. białostockim 6, lubelskim 1. Najokazalsze są głazy w miejscowościach: Wólka Kamienna, pow. Siedlce (obw. 17 m, wys. 1,7 m), Żarnowo pow. Przasnysz „Duży Kamień” (obw. 14,1 m, wys. 2,7 m), Tłuszc pow. Radzyń Podlaski (obw. 12,3 m, wys. 0,9), Osmola pow. Siemiatycze (obw. 14 m, wys. 1,85 m), Romany-Sebory pow. Przasnysz (obw. 12,4 m, wys. 1,5 m). Około 20 głazów uległo zniszczeniu. Były to przeważnie głazy o obw. około 8 m, a 4 spośród zniszczonych miały obwód 18—25 m (Szawły pow. Łosice, Piotrowice pow. Węgrów, Górka Kocka

pow. Łuków, Szydłówek pow. Mława). Poza nowo odkrytymi lustrowano głazy zarejestrowane poprzednio w Muzeum Ziemi na podstawie publikacji, m. in. największy spośród znanych na Mazowszu głaz piaskowca w Zawadach pod Mszczonowem (obw. 36 m), być może jest to rodzaj kry lodowcowej. Spośród istniejących na terenie woj. warszawskiego stosunkowo najcenniejsze jest głazowisko w Żebrówce pow. Mińsk Mazowiecki (pow. około 2280 m² i liczbie głazów około 37 obwodu 3—4 m).



Głaz w Bisztyńku (największy z dotąd znanych w woj. olsztyńskim) pow. biskupiecki.

Stone in Bisztynek (the biggest of up to date known in Olsztyn voivodship, Biskupiec county)

Fot. W. Radziwiłowicz

Do lustracji i rejestracji głazów i głazowisk na Pomorzu Zachodnim przystąpiono w lecie 1958 i 1959 nawiązując do rejestracji Muzeum Ziemi wykonanych poprzednio (I. Kardymowiczowa, K. Kowalewski i in. 3, 4). W woj. szczecińskim opisano 20 głazów i 2 głazowiska. Największe głazy znajdują się w miejscowościach: Krzymów pow. Chojna „Bliźniaki” (dwa głazy: jeden obw. 25 m, wys. 4,35 m oraz drugi obw. 10,45 m, wys. 1,2 m), Poczernin pow. Stargard Szczeciński (obw. 13,05 m, wys. 0,95), Pomie-



Głaz o obwodzie 17 m w Wólce Kamiennej, pow. Siedlce. Widok od SW (ściana o kierunku WN-S).

Stone in Wólka Kamienna, 17 m in circle (Siedlce county). View from SW (wall of N-S direction).

Fot. H. Majchert

тów pow. Pyrzyce (obw. 12,8 m, wys. 0,55 m). Ośmiu głazów mimo usilnych poszukiwań nie udało się odnaleźć. Największe głazowisko zanotowano w Roście Krajeńskim o pow. około 5400 m².

Odwiedzono również niektóre zabytkowe głazy w woj. koszalińskim, bydgoskim oraz prawie wszystkie głazy „olbrzymy” (ponad 15 m obwodu) w woj. gdańskim.

Należy nadmienić, że wśród głazów wspomnianych wyżej przeważają granity występujące obok gnejsów i łupków krystalicznych.

LITERATURA

1. Dudziak J. — O konieczności szerszego zainteresowania społeczeństwa ochroną głazów narzutowych. „Zab. Przyr. Nieoż.” 1951, z. 1 (4), s. 97—99.
2. Herman R. — Die erratische Blöcke im Regierungsbezirk Danzig. „Beiträge zur Naturdenkmalpflege” t. II. Berlin 1911.
3. Informacje przedwstępne o zabytkach. „Zab. Przyr. Nieoż.” 1951, z. 1 (4), s. 56—57.
4. Inspekcja zabytków przyrody nieożywionej na Śląsku, Pomorzu i Górach Świętokrzyskich. „Zab. Przyr. Nieoż.” 1951, z. 1 (4), s. 53—55.
5. Krawiec F. — Flora epilityczna głazów narzutowych zachodniej Polski. Poznań 1938 r. Prace Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
6. Pusch G. G. — Geognostische Beschreibung von Polen, t. II, s. 579—589. Stuttgart und Tübingen 1836.
7. Siemiradzki J. — Nasze głazy narzutowe. „Pamiętnik Fizjograficzny” t. II. Warszawa 1882.

SUMMARY

In XIX-th century St. Staszic, B. Pusch and J. Siemiradzki were interested in erratic blocks. The first descriptions of erratic blocks were made at the beginning of XX-th century.

A visible circle and height of an erratic block should be the features determining approximately its size. Results of registration works executed by Muzeum Ziemi (Museum of Earth) are given here in general outline. Particular stress of these works was made to the Mazowsze and Podlasie regions. The greatest erratic block known in that area is situated in Wólka Kamienna (Siedlce county). It is 17 m in circle and 1,8 m high. Ice transported sandstone block in Zawady near Mszczonów of 36 m in circle is also worthy of note. The greatest erratic block in Szczecin voivodship is situated in Krzymów (Chojno county). Its circle is 25 m.

РЕЗЮМЕ

В работе упоминается о заинтересованности в XIX веке С. Сташица, Б. Пуша, Ю. Семирадского валунами и обращается внимание на их первые описания в начале XX века.

Для общего представления о приближенной величине валуна, в виде параметров принято употреблять видимую окружность и высоту.

В общих чертах приведены результаты регистрационных работ Музея Земли, в процессе которых основное внимание уделялось территории Мазовии и Подлясы. Самый крупный на этом участке скандинавский эрратический валун, находящийся в Вульке Каменной, рай. Седльце, имеет в окружности 17 м, выс. 1,8 м. Обращено также внимание на самый великолепный песчаниковый валун в Завадах под Миценовом, представляющий, быть может, вид ледниковой плиты, с окружностью в 36 м. В Кжимове, рай. Хойно, щецинской области самый крупный валун имеет в окружности 25 м.